

LA GUERRA CIVIL ESPANYOLA

**Gerard Mercader i Curós.
Nascut el 6.12.1911
Contat l'any 1996 als 85 anys**

A l'any 1930 jo ja m'adonava de que no anàvem bé; començaven a formar-se els sindicats, i començaven a remenar massa les coses.

A l'any 1931, el 14 d'abril, entra la República. De President de la Generalitat n'era en Francesc Macià, de la República n'era Aniceto Alcalá Zamora, i del Govern, Azaña. La República ja comença a treure paga als capellans.

Els pagesos van començar revisió. Si fins llavors donaven dos sacs a l'amo i tres per ells, amb la revisió -que es feia tirant una instància a a la Generalitat- els aprobaven un sac per a l'amo i quatre pel masover.

El 4 de febrer del 1934 es van fer eleccions (les eleccions d'abans de la guerra es podia votar tan sols dretes o esquerres). Varen guanyar les dretes. A els pagesos que havien fet revisió els amos els van tirar al carrer, i els que no volien marxar, la Guàrdia Civil els treia els mobles per la finestra. Als pobles hi havia més normalitat.

El 16 de febrer del 1936 hi torna a haver eleccions entre dretes i esquerres i guanyen les esquerres.

Els masovers que els amos havien fet fora, tornen a les cases de pagès. Treuen els altres i s'hi instal·len; donen novament un sac a l'amo i quatre per ells, però durant tota la guerra els masovers s'ho varen quedar tot. Si un propietari cobrava arrendament d'una casa, tampoc el pagaven.

El padrí de Can Salvans no va cobrar res de Cal Peyu durant tot el temps de la guerra, ni tampoc va pagar mai al Marquès de Despujol per la terra que conreava. Quan es va acabar la guerra va anar a trobar el marquès i li va dir que si ell ho desitjava, li pagaria tots aquells anys, però el marquès li va dir que no, que ell tampoc havia cobrat res de Cal Peyu.

Encara no havia esclatat la guerra, que els d'esquerres es van posar a cremar pallers de les cases de pagès de dretes i també les garberes del camp... La cosa estava que bufava!!

El 18 de Juliol del 1836 jo feia de mosso a Les Casasses. Batiem amb la màquina. A la tarda varen venir una gran colla de milicians armats (havien desarmat els quartels!) i ens van fer plegar el batre; ens deien: a matar feixistes!!

Per l'octubre del 1936 ja mataven capellans a les cunetes de les carreteres i també perseguien els religiosos i religioses. La germana del padrí de Can Salvans, la Tia Monja, va marxar a França i més tard es va instal·lar a Mieres (Astúries), on va morir als 70 anys. Era Dominica.

Jo treballava al camp amb el meu germà Pere, al davant de la casa de pagès on vivíem, a Les Casasses. Es feia fosc i vaig sentir venir un cotxe; es va parar a la carretera i vaig veure 4 o 5 homes, tots armats, amb el capellà del Castell de Sabassona, que jo coneixia molt, i els vaig dir: per què l'heu de matar aquest home!! Un d'ells em va disparar, però no em va tocar. Hi havia un camp de meuca i em vaig escapar corrents pel camp; sentia els tiros que xiulaven a prop meu. Quan a l'endemà al matí vaig portar els pots de llet a la carretera, ja el vaig veure mort, amb el cap ben esberlat i el cervell que li sortia. Al cap de mitja hora, van venir a buscar-me dos milicians de la meua edat i amics meus, armats amb pistola i amb fusill i em van dir: Eres tú que xillaves ahir al vespre amb aquell capellà?. Jo els vaig dir que no, que l'havia vist per primera vegada aquell matí. Em varen manar que enganxés l'euga i el carro i el portés al cementiri. Els vaig dir que no ho volia pas fer, i van dir, traient la pistola: O enganxes el carro, o aniràs a la carretera a menjar quitrà.

I ho vaig fer. Em va afectar molt. Un mosso que passava per la carretera em va ajudar a carregar-lo i el vaig portar al cementiri de Granollers de la Plana. Quan hi vaig arribar ja vaig veure els dos milicians amb pic i pala. Vaig haver de fer el sot, i el vaig haver d'enterrar. Ells s'ho miraven. Jo pensava: Quan tindrè el sot fet et mataran i m'hi enterraran a mí i tot. Però en acabar varen dir: Ja pots marxar!

A vegades anava a passeig amb la bicicleta, i un dia, l'home de la Caseta de Les Fonts, em va dir que com que jo no era home de cap partit, que intentés guardar a part tots els bitllets que trobés d'una numeració que em va donar, que serien bons tant si guanyaven la guerra els uns com els altres. Jo no sé pas ell com ho sabia tot això.

Vaig arrebplegr 3000 pts de la sèrie A i la B. *Llavors quan vaig ser al camp de concentració ho vaig dir al capità que em va avalar i ell em va demanar qui me'ls tenia aquests diners. Jo li vaig dir que me'ls tenia el meu germà de Ripoll. Ell va dir que es cuidaria de trucar a l'ajuntament de Ripoll per dir que quan hi anés l'Eudald Mercader, que hi té 3000 pts que són de les bones, que les hi abonin. Quan l'Eudald hi va anar, efectivament, eren bons. Quan vaig tornar de la guerra se n'havien gastat uns quants, però molts me'ls va tornar. A més, en tenia uns altres a la Caixa d'estalvis, que també vaig poder recuperar.*

Passàvem tres dies sense treballar i quatre treballant fins al Juny del 1937. Al meu amo li van cremar tres pallers; en van deixar només un de falç i trepadella on jo hi havia amagat una Mare de Déu alta i maca embolicada amb llençols i dues armes de caça, una escopeta i un rifle de sometent. En acabar la guerra els amos ho varen poder recuperar.

Pel Juny del 1937 vaig marxar de Les Casasses per anar a segar pel meu compte amb el meu germà Jaume i en Peret de Serratosa amb una colla d'homes, sense estar sindicat; els segadors em deien: A veure el Carnet?. I jo els deia que me l'havia deixat a casa. Per anar a Ripoll a veure el meu germà Eudald o a un altre lloc amb tren, si presentaves el carnet et feien un passe, però si no el tenies no podies viatjar; però jo anava per tot arreu amb bicicleta, i ja no em feia falta. Vivia al Carrer del Mallol, amb el meu germà Jaume i la seva dona Nita.

El meu germà Pep i l'alcalde de Sant Esteve de Bas van venir a avisar-me que hauria d'anar a la guerra pel Juliol. Ho havia portat el diari i tot, i jo ja ho sabia: el segretari de l'ajuntament, el sogre de la Maria del Mallol ja m'havia dit que els de la quinta del 32 ens todava d'anar-hi.

En Pep em va venir a avisar per què era milicià i no volia gent que s'amagués, i feia sempre de gosset a l'alcalde. I em va dir: No t'amaguis, per què si ho sabem et vindrem a buscar...

Quan a ell li va tocar anar a l'Ebre -Serra de Pandolç i Serra de Cavalls- i va veure tot com anava, es va escapar i se'n va anar a amagar en una casa de pagès del Pantà de Susqueda, a La Grabulosa. La gent de la casa eren fills de cosins del pare, i es va quedar allà fins que es va acabar la guerra.

Va tornar als Hostalets i la Guàrdia Civil el va anar a buscar a casa seva i se'l varen emportar a la presó de Girona perquè havia estat milicià. S'hi va estar dos anys.

El juliol del 1937 per tant, em va tocar anar a Girona a La Caixa de Reclutes, perquè jo era nascut a la província de Girona, que estava formada per l'Exèrcit Popular i allà em varen destinar a Figueres al castell. Vestit de soldat hi vaig passar quatre setmanes en unes sales grans, amb uns llits de ferro on tan sols teníem mantes. Anàvem d'excursió tota la brigada (uns 600 homes) i ens feien fer pràctiques per les muntanyes com si fóssim a la guerra. A Figueres vaig conèixer en Ramon Labró de Sant Pau de Segúries, i ens vam fer amics, amb dos més, un que es deia Pere però no em recordo el cognom, i un que li dèiem en Mericana, que es deia Jaume Soler. Jo ja la coneixia la Caixa de Reclutes de Girona, de quan vaig anar a la mili. Hi vaig arribar amb tren que ja te'l pagaven.

A primers d'Agost de 1937 ens varen fer pujar a un tren. Barcelona, Mora la Nova, Fayón, i Caspe, on hi passàrem quatre dies. Dormíem en un cafè, a terra amb la manta. N'hi havia que dormien en cases particulars; la gent estava molt espantada!!

De Caspe a Zaida amb tren. Al vespre dormíem en uns coberts grans que només tenien teulada. Estava tot ple de soldats, i molta gent del poble ja havia marxat. Ens hi varem estar fins el 25 d'Agost; ens feien fortificar muntanyes (amb pic i pala), i fer recs per amagar-nos. Passàvem gana; jo anava a les hortes a buscar tomàquets i pebrots, i llavors anava a la cuina i m'espavilava per tenir oli. Hi va haver nits que no podíem dormir de tanta fressa que feien els tancs i canons amb tot el material de guerra que anava passant (ho anaven preparant tot).

El 25 d'agost del 1937 ens feren anar a peu per arribar a Escatrón quan ja era fosc; ens vàrem fer una cabana amb canyes i palla per poder dormir, a la vorera del riu Ebre; però només ens hi passàrem una nit, nosaltres ens pensàvem que hi estariem més... A l'endemà vingueren uns cotxes de línia a buscar-nos i ens varen descarregar a la població de Quinto.

Eren les 10 del matí; ens varen donar armes (un fusell rus, com un Mauser, amb la manivela dreta, no anava tant bé com el mosquetó, que la tenia torta), i... cap a la guerra!!

Els Nationals estaven escampats per tot el territori; a Pina, a l'hermita de Bonastre, etc, i nosaltres vinga empaitar-los a tiros, fins arribar a Fuentes de Ebro!! (tot això en dos o tres dies).

A Fuentes de Ebro, durant tot el mes de Setembre, tiros i més tiros!!

El cinc de setembre de 1937 els Nationals varen ferir en Ramón Labró de Sant Pau de Segúries. Encara no era clar, i tornàvem de buscar el menjar de dalt de tot, al darrera de la muntanya. Quan ja acabàvem de ser a la trinxera, una bala li va trencar el braç i se li va quedar clavada a la cuixa. Anàvem quatre o cinc. Me'l vaig emportar a la trinxera a coll i el capità em va dir: Déjalo, Mercader, que de aquí a una hora ya estará escolado. Ell no volia pas manar que cap camilla el portés a curar. Jo vaig dir: Si trobo un ajudant per portar la camilla, el portaré a curar; allà on anàvem a buscar el menjar hi havia un metge. Un comissari va voler venir amb mi, i pel camí ens anaven passant les bales a fregar, però per sort no ens varen tocar. Vàrem quedar-nos la resta de la nit i l'endemà allà, i a la nit següent el comissari i jo vàrem tornar a les trinxeres a primera línia. En Ramon va passar dos anys d'un hospital a un altre i més tard va poder anar a casa seva amb la seva esposa, la Maria. Avui encara és viu i sempre hem mantingut molt bona amistat i freqüents contactes.

Com que vaig salvar en Ramon em volien donar els galons de Sargent, però a ní no m'agradava de ser-ne i no ho vaig voler acceptar.

El dia 6 de setembre del 1937 varen ferir el cabo de furriel de la cuina, i em digueren si jo volia acceptar el lloc; vaig dir de seguida que sí. Vaig estar-hi bé i no vaig patir mai gana. Em cuidava d'anar a buscar el menjar a Intendència -cada nit, darrera un serrat- amb un ajudant, i després ho repartíem. També hi havia un cuiner i un ajudant. Tots per una companyia (100 i pico homes).

Teníem la cuina a dessota del pont de la via del tren a prop de Fuentes de Ebro, i a la nit anàvem dos o tres a buscar cebes a les hortes perquè el menjar fós més bo.

A Fuentes, a últims de Setembre, hi va haver una ofensiva (un atac molt gros).

Nosaltres teníem 70 tancs russos, que varen passar a la nostra línia, van dir: ¿Aquí están los rojos?. Vam dir que sí, i van dir: ¡Todos a seguir detrás nuestro!

Llavors els tancs havien d'anar a una marxa moderada, perquè nosaltres els podéssim seguir a peu al darrera. Jo era cabo furriel, encara que de moment no teníem cuina, però amb el meu ajudant anàvem a buscar el menjar al mando del batalló, i em cuidava de repartir-lo. Però aquell dia van dir-me que els faltava gent, que agafés el fusill i que anés al capdamunt de la trinxera, i que fés sortir al Sargento (es deia Malet), i que si no volia sortir per por, que li tirés un tiro al cap, que el fés sortir de totes totes! El que vaig fer, va ser amagar-m'hi jo i tot a la trinxera, i no sortit de tot el matí. Els que sortien a seguir els tancs, com que en lloc d'anar a 10 per hora anaven a 30, no els podien seguir i quedaven al descobert entremig de les dues línees. Hi va haver una mortaldat de rojos que va espantar!!

La nostra divisió ocupava des de Fuentes fins a Belchite. El dia 25 de Setembre hi va haver tants morts... Semblava una carnisseria... A la nostra companyia (la quarta) varem quedar vius només la meitat; a la primera només en varen quedar 7. De les altres no ho vaig arribar a saber.

El mes de Setembre va ser el més dolent. Varen xafar Belchite i Roden.

Allà hi vàrem passar fins el Març del 1938; hi havia tiros cada dia, i cada dia hi havia morts, encara que cada vegada n'hi havia menys.

Els soldats enterraven els morts; jo estava amb els que ho manaven; vinga, anar fent sots i colgant-los, sempre de nit i rabiant...

Març de 1938. Els Nationals van atacar-nos a Fuentes (agafaven tota la banda esquerra de l'Ebre, anant a Saragossa), i vàrem marxar fins a l'estació de Pina, on ens hi estàrem dos dies. Des d'allà vàiem bé quan baixaven els Nationals amb la Cavalleria i a peu, i des de les trinxeres en vàrem matar molts, però ells a nosaltres no. Varen recular, però l'endemà n'hi havia el doble, encara que nosaltres ja havíem fugit de bon matí cap a Quinto i Zaida, i vàrem passar el pont de l'Ebre de Sástago. A l'altra banda del pont ens hi vàrem estar dos dies, però encara no feia dues hores que ens hi estàvem, que l'aviació dels Nationals ja ens va atacar. Ens amagàvem als marges i on podíem. En van matar alguns. Després de passar el pont, que ja estava carregat amb dinamita, la vàrem encendre, i el pont va volar.

Després d'això vam marxar cap a Bujaraloz, Candanos i Fraga. Jo anava amb carro, amb els cuiners i ajudants; també venien amb nosaltres els camions del menjar, i el batalló anava caminant. Amb aquesta fujida també portàvem canons antiaeris i algun tanc. Erem tota una divisió. De 6000 a 8000 soldats.

Una divisió tenia 3 brigades.

Cada brigada tenia 4 batallons.

Cada batalló tenia 5 companyies: la 1^a, la 2^a, la 3^a, la 4^a i metralladores.

Cada companyia tenia 1 capità, 5 sargents, 2 tinents, 1 comissari, i per cada cinc soldats hi havia 1 cabo.

Cada companyia tenia 100 i pico homes (soldats).

El comissari tenia la paga com el capità. Nosaltres cobràvem 10 pts. cada dia; jo cobrava com un soldat ras, encara que fos cabo furriel no em van donar mai res més que això.

Jo pertanyia a la 4ª companyia. No hi havia cap mena de preferència per ser de l'una o de l'altra.

L'uniforme que portàvem era de color marró caca, i a sota del tabardo podies portar altra roba teva. Jo portava una caçadora de pell que havia comprat a Vic en un permís, i a l'hivern encara que plugués no em mullava.

No ens la rentàvem mai. Jo, com que tenia de tot i havia de repartir la roba, quan la tenia bruta la llençava i me'n posava de neta. A més, ens quedàvem la dels morts. Els altres, com que no se la podien canviar, anaven plens de polls. Jo en duia menys que ells, perquè em canviava més.

Continuant arribem un matí a Fraga i al migdia marxem a Barbastro, on ens digueren: Gireu cúa i marxeu cap a Monzón, perquè arriben ens nacionals a Barbastro i diuen que volen tots els ponts.

Tot era guerra! De Monzón anem a Binéfar. Va venir l'aviació i va tirar moltes bombes, els fils d'electricitat queien i molts cavalls van quedar carbonitzats; a nosaltres, que portàvem sabates de goma, no ens va passar res. Després de Binéfar, a Tamarite de Litera, i mentre avançàvem, l'aviació no parava d'atacar-nos. Arribem a Alfarràs. Vaig anar a portar l'esmorzar a la companyia i les bales passaven molt a prop meu. Des de l'altra banda els homes em demanaven tabac (jo sempre en tenia, com que sempre hi havia baixes, no els donàvem mai de baixa oficialment fins que arribaven els nous, i així teníem prou menjar i sempre em sobrava tabac), però no els vaig poder donar res, ni tabac ni esmorzar.

Vàrem anar a Algerri. Allà van ferir el meu cuiner del genoll. Una ambulància se'l va emportar. Es deia Niergue; no el vaig tornar a veure mai més. En va venir un altre que es deia Galofré.

Sempre fugint, arribàrem a Balaguer i allà en una casa de pagès buida varem trobar dos porcs i un vedell (era quasi un toro). Els vàrem carregar en un camió, els vàrem matar i vàrem tenir menjar per uns quants dies, però amb la gana que dúiem de seguida vàrem fer net. D'aquell menjar en vàrem donar a tothom.

D'altres vegades i també de les cases abandonades, trobàvem gallines, conilles, atc. La resta del menjar el suministrava la República (el seu president era Negrín).

A Balaguer hi varem estar dos dies; després vàrem fer volar el pont i els soldats havien de passar a peu i nedant pel Segre; molts d'ells varen morir negats.

Hi havia certs moments, que pensava: Això no s'acabarà pas mai i ens mataran a tots!; altres hores, com que ja érem a Catalunya, pensava: Potser encara podràs arribar a casa! (al carrer del Mallol, és clar!).

En marxar de Balaguer vàrem anar a Lasentiu, i allà vàrem descansar quatre dies. Els del mando dormíem en una casa buida, però els soldats estaven on podien, molts al carrer. Sentíem la fressa dels tiros, però no eren a prop. Allà no hi va haver cap baixa.

Després tota la divisió vàrem marxar cap a la Seu d'Urgell; jo sempre a dalt del carro, perquè ja portàvem carreter. Anàrem fins a La Farga de'n Molas, on hi vam deixar els carros i camions perquè no hi havia carreteres per fer la travessia, i tan sols ens vàrem poder endur els animals.

Vàrem sortir havent dinat, cap a Sibis a dormir, en una cabana plena d'herba seca. Estàvem calents i els pagesos eren a la casa. L'endemà, prosseguint l'escapada i amb els animals, arribàvem a Lins (a la Vall Ferrera). Vaig estar el primer en arribar-hi; els altres m'anaven seguint. Al poble hi havia gent, però l'alcalde havia fugit perquè tenia por que l'agafessin. En arribar va sortir a rebre'ns el tinten d'alcalde i em va dir: ¡Viva Franco! ¡Arriba España!; i jo li vaig contestar: No aneu bé, som republicans!. A l'acte es va espantar, però tot seguit li vaig dir: tenim fred i volem dormir a dins. Va anar per tot el poble i la gent ens va donar acolliment per dormir dins les seves cases (sempre amb la manta que dúiem al damunt).

L'endemà el comissari que portàvem del 1r batalló que es deia Andrés Castillo ens va manar anar a Areu, segons el plano que portava i que amb prou feines l'entenia.

Com que jo havia fet el servei militar a la Seu d'Urgell els vaig poder guiar per aquelles rutes.

Arribàrem al migdia a Areu. Havíem caminat uns 5 kms. Vàrem instal·lar la cuina al pis de la mestra del poble, que havia fugit, i allà hi cuinàvem i n'hi dormíem quatre -el ranxero, l'ajudant de ranxero, jo i el meu ajudant- en dos llits de matrimoni. Els mandos del batalló també dormien en una altra casa que estava buida, i el batalló s'havia d'estar per dalt les muntanyes.

Venien en grups de tres o quatre a buscar el menjar i se l'emportaven. Jo vaig estar bé; no sentíem els tiros, semblava que allà no hi havia guerra, però la gent del poble estva molt espantada. Els que eren rojos ja havien marxat gairebé tots.

Un d'aquells dies va nevar; era el mes d'abril. Teníem uns 30 soldats a la Pica d'Estats, i com que hi havia neu van demanar voluntaris per portar el menjar cap allà dalt; jo i un valencià que era molt valent i que es deia Emilio González Ramos hi vàrem anar amb un matxo carregat de menjar, i els volíem fer baixar a Areu amb nosaltres. Però un cop allà, el tinent que es deia Sants i que era de Barcelona, va tenir por de deixar el lloc i no ens volia seguir perquè no tenia cap ordre escrita. Jo el vaig convèncer dient-li que aniríem amb ell a parlar amb el comissari del batalló, Andrés Castillo, i llavors ens van seguir. El comissari va dir que teníem raó de dir que no havíem tingut cap escrit, per això el tinent del refugi de la Pica d'Estats no volia venir, perquè no portàvem cap escrit oficial... allò semblava xauxa! A la gent del refugi els van destinar a un altre lloc on no hi hagués neu.

Llavors, el comissari Castillo ens va manar a mi i al comissari de la companyia que es deia Daniel Vallverdú i que era de la província de Tarragona, i a qui li dèiem Verdugo (ja ho era, ja!), que anéssim a requisar matxos. Els portàvem en una quadra que ens havíem fet nostra i la gent, per no deixar l'animal, n'hi havia que ens venien a ajudar per anar a buscar menjar a La Farga de'n Molas. Hi estàvem un dia i mig per anar i un dia i mig per tornar. Sempre se'ns feia de nit al poble de Sivis, tant anant com tornant. El govern ens somministrava el pinso pels animals. Jo només hi vaig anar el primer dia per ensenyar-los el camí. També agafàvem pinso de les cases de pagès. Pel que fa a menjar, sempre ho vàrem poder fer.

Fins a primers de juliol ens vàrem estar a Areu, i després vàrem anar a un poblet més avall de Lins, i allà els quatre de la cuina dormíem en una cabana oberta; el bestiar dormia en una quadra.

Els pagesos que no varen voler abandonar el bestiar, varen haver d'anar contínuament a La Farga de'n Molas a repostar el menjar.

Feien la feina dels soldats, però d'aquesta manera ells també podien menjar.

Un dia se'ns va presentar un soldat de'n Franco a la cabanya dient que es volia passar amb els nostres, perquè a l'altra banda de la Riera de Cardós d'ho passava molt malament. I va dir: ¿Sóis los rojos? I jo vaig dir que sí. Ho vaig trobar molt estrany i ho vaig comunicar al comissari. En Castillo va manar a dos soldats (molt joves i tots dos catalans) que el portessin caminant al mando de la divisió 44, que era al poble d'Adrall. Varen marxar l'endemà al matí, havien de fer nit a Civis. Quan eren aproximadament a mig camí de Civis varen veure un esquiol dalt d'un arbre, i el de'n Franco va dir: Si yo llevara un fusil como vosotros, ¡cómo lo pelaría!. Un dels soldats li va dir: Té, fés-ho!, i li va donar el fusill. A l'acte va disparar contra aquest soldat i contra el seu company, que no va tenir temps per tornar-s'hi... Un noi de 16 anys que tornava de Civis en el convoy de mulos carregats de menjar els va veure que s'estaven dessangrant, i varen tenir temps d'explicar-li com havia anat tot, però tot seguit es van morir.

Quan nosaltres vàrem saber el que havia passat, vàrem donar-ne part a tota la primera línia de foc, per telèfon (que estaven instal.lats amb fils per terra). El varen agafar quan ja estava a punt de travessar la línia dels Nacionals, el varen portar al mando que era a prop de Lins, el varen fer xerrar i després el varen matar. El duien lligat de les mans amb cordes; jo el vaig veure des de la cuina. Era un espia.

Un dia, el capità ajudant de la divisió ens va venir a veure. Era de Banyoles i com que jo tenia amistats a Banyoles, també vaig fer amistat amb ell. Em va dir: Tú que coneixes tanta gent, mira si pots localitzar un tal Josep Bosch... que era fill d'aquelles muntanyes del cantó d'Andorra, i que si el trovés li digués que es presentés a veure'l.

Ho vaig preguntar al capità de la meva companyia, la quarta, i em va dir que sí, que en Josep Bosch era allà. Li va ordenar que anés a parlar amb el mando de la Divisió, que el demanava.

Hi va anar, i el capità li va dir: Saps les dreceres per anar a Andorra?. Va dir que sí. Doncs acompanya'ns-hi!. Eren tots els del mando de la Divisió.

Els va acompanyar a Andorra, i quan hi van arribar li varen dir: Ja te'n pots entornar; ara nosaltres ja sabem el camí i ja podem tornar sols.

En Josep va marxar, però els del mando no varen tornar mai més. Li vaig dir: No diguis res a ningú, perquè perillem tú i jo. El capità que li va manar que hi anés, que es deia Pedro Agudo, també tenia por, i li va dir: No hables de esto con nadie.

Al cap de tres dies va venir mando nou. Eren tots de la CNT i la FAI. Eren molt dolents, només pensaven a matar.

Hi havia el comissari, fill de Gelida, que estava a punt de cantar missa quan va estallar la guerra. Es dei Vicenç Irla Deulofeu. El mando ho va saber; li van treure els galons de comissari, i li varen dir: Demà, presénta't al mando del batalló!

Plorant i espantat va venir a explicar-m'ho a la cuina, i li vaig dir: No hi vagis. Demà al matí, el que has de fer, és marxar. I va dir: Per on haig de passar?. Passa per la vora d'aquest camí, però sempre per dins del bosc, i quan seràs al capdamunt veuràs un pla gran. Quan l'hagis passat seràs a França (jo ja hi sabia...). Després de 40 anys vaig anar a Gelida. Feia tres o quatre mesos que s'havia mort de càncer. Em varen dir que no havia pas cantat mai missa...

Pel Juliol del 1938 ens van fer anar a la Casa Forestal de Rubió. Ens hi vàrem estar 8 dies. Dormíem a sota els pins, al cim de les muntanyes. Allà em vaig fer amic amb en Pau Santallúcia, que sempre venia a la cuina. Tenia 19 anys. Un dia repartia el pa a l'hora de dinar i el tinent em va dir que parés de fer-ho, que els feixistes atacaven a Piedras del Olo, que era a prop d'allà on érem. Va fer formar tot el batalló per anar-hi. Jo li vaig dir: Quan tornin, tots diran que no tenen pa, i jo no en tindrè prou per tots... En Pau, que ho va sentir, va dir: Si algú es queda sense pa, jo els donaré el meu. El tinent va dir: ¡Esto sí que son hombres republicanos!

El batalló va tornar al cap de tre hores. No hi va haver cap baixa, perquè no van arribar a primera línia: els Nacionals es varen rajar i varen marxar. Pel pa no vaig tenir cap problema; als que ja els n' hi havia donat m'ho varen dir, i així va arribar per tots. Però a partir d'aquell dia, feia una X en unes llistes que tenia quan donava el pa a cadascú!

Ens van fer anar a Lasentiu, a baix, a prop de Balaguer; hi havia 10 o 12 kms. En arribar a un poble que es diu Butseni, el capità de la companyia em va dir: es poden donar cinc permisos per anar a casa: un per a tú i quatre més; tría'ls! Ho vaig dir als meus amics (a en Pau no, perquè era jove i no havia estat a l'Aragó): un de Breda - en Joan Roura-, un de Sant Pau de Segúries -en Miquel Puigmal, l'ordenança del capità-, un de Sant Joan de les Abadesses -en Jaume Soler, molt bon noi-, i un altre de Barcelona -en Ramon Tubau, el que em va ajudar a portar en Ramon Labró amb la camilla-. Vàrem marxar plegats en el camió d'intendència requisat, dels que portaven el menjar, fins a Manresa. Després vàrem agafar el tren fins a Barcelona, i vàrem fer auto-stop. Un camió que anava a Camprodon em va portar fins a Sant Hipòlit, i a en Puigmal el va deixar a Sant Pau de Segúries.

A aquest Miquel Puigmal també el vaig anar a buscar al cap de 40 anys, però quan l'havia localitzat, em van dir que feia tres o quatre dies que l'havien enterrat.

Vaig passar 10 o 12 dies de permís a Sant Hipòlit, segons em concedia el comunicat que m'havien entregat abans de marxar. Em vaig estar amb la Nita, la meva cunyada, que treballava a la fàbrica. En Jaume, el meu germà, era al front. A Sant Hipòlit vaig rebre un telegrama dient que havia d'anar a La Seu d'Urgell, que allà em dirien on tenia la brigada. Vaig marxar en la meva bicicleta fins a Ripoll -la bicicleta la vaig deixar al meu germà Eudald, que després em va dir que li havien robada; no no ho sé si li vàren robar o no, però com que no tenia calers, potser se la va vendre, i ben fet que va fer...-; de Ripoll en tren fins a Puigcerdà i allà vaig agafar un autocar que anava a la Seu d'Urgell.

A la Seu ens van carregar en un camió tots els que tornàvem de permís, i ens van dur cap a les muntanyes d'Adrall, fins a Sort, i a un poblet que es diu Llagunas. Vaig tornar a incorporar-me de cabo de cuina i va marxar el que hi havia de suplent. Allà els de la cuina vivíem en una casa del poble, perquè la família havia marxat. Només s'hi havia quedat una noia de 28 anys, que no va voler marxar i que va dir: Morir per morir, vull morir aquí. El capità va avisar molt fort a tots els soldats que no li posessin la mà al damunt, perquè a la més petita els faria afusellar, i ningú la va tocar. Al cap d'un més i mig d'estar allà vàrem marxar.

Sempre li vàrem donar menjar, i els que hi van arribar després, que s'hi van quedar fins al final de la guerra, deguéren fer el mateix.

Era sagrat tocar cap dona (apart de ballar, és clar!). Estàvem amenaçats d'un tiro al cap si en tocàvem una...

Al poble de Lasantiu un soldat de la meva companyia -que no sé d'on era- va entrar en una casa i va agarbonar una noia, que es va posar a cridar fort. Un oficial ho va sentir, hi va anar, el va fer sortir, li va tirar un tiro al cap, i va caure mort a terra. Abans de morir va dir: Moro per la República, i he mort per no saber-la defensar prou bé. Tot el dia el van tenir a la plaça amb un lletrero als peus, que deia: Le hemos matado porque quería obligar a una mujer. Ens van fer passar a tot el batalló pel seu davant perquè ens el miréssim... Tot plegat, no feia pas cap gràcia.

Hi havia soldats que les conquistaven a les dones... Llavors era diferent!; no hi havia res a dir...

Nosaltres vam marxar d'allà pel Setembre del 38 en camions, que ens van portar a Mayals i a Flix, on hi van haver pocs tiros i cap baixa. Els de primera línia dormien a la vora del riu Ebre, i nosaltres en unes barraques que hi havia gairebé 1 km enrera.

Allà el cuiner que jo tenia es va posar malalt: tenia febre i ja no podia treballar. Se'l van endur en una ambulància a l'hospital, no sabíem on. Llavors entre jo i un tinent que era del Brasil i que era el de la casa Forestal de Rubió (hi havia molts voluntaris que venien per la República) i que es deia José Gay, vam fer entrar a en Pau Santallúcia, que estava a primera línia, a la cuina, i es va posar molt content; però al cap de tres setmanes va tornar el cuiner, que ja s'havia curat. Llavors en Pau va agafar tot el que era seu i el macuto, i va anar a trobar al capità i li va dir: Haig de tornar a primera línia. El capità, que es deia Pedro Agudo li va contestar: Qui t'ho ha manat, que marxis de la cuina? Ell va dir: Ningú, però ha tornat el cuiner que estava malalt. I el capità va dir: Vés, torna a la cuina, que el cuiner ets tú, i si en Mercader no d'ha dit res, no et moguis. Digues a l'altre que vingui a veure'm. Es deia Josep Galofré; no el vaig veure mai més.

A principis de Novembre ens portaren a Tortosa, sempre en camions (el bestiar i els carros també); anàvem apretats, pitjor que les mateixes bèsties. Quan en vèiem arribar d'altres ja deiem: Ha arribat el canvi. Eren camions russos Katiuskas, i n'hi havia molts.

Al poble de Tortosa, gairebé havia fugit tothom. Els de la cuina ens vam fer nostra una casa, que fins i tot tenia matalassos. Molta de la gent del poble que havia fugit tenia casetes per les muntanyes. Després d'estar dos dies a Tortosa, als de la cuina ens van fer anar a les muntanyes, per sobre de la mateixa ciutat; la primera línia estava instal·lada a Tortosa mateix, a la vora de l'Ebre: en una banda de riu hi havia els nostres, i a l'altra els Nacionals.

A dalt de la muntanya vàrem requisar una casa i ens hi vàrem estar més d'un més, fins a mig Desembre. Els primers dies de Desembre va venir l'amo, i resignat, ens va dir: On el feu, el foc?. Aquí a fora, el fem. Ell va contestar: No el feu pas a dins, que no us hi cabrà pas res. Va dir que tenia un estanc a Tortosa i va marxar cap a una altra caseta més gran que tenia a prop de la nostra. A la xemeneia d'aquella casa hi vàrem trobar tabac i papers per fumar; molt contents, ho vàrem gastar tot. Al cap d'un mes va tornar a venir l'amo (faltaven 2 o 3 dies per marxar nosaltres) i es va enfadar molt al veure que li havia desaparegut el tabac i els papers...

Vam marxar d'allà, cap a Bitem, una nit a peu -els de la cuina a cavall d'un matxo, i el mando de la divisió a peu- (si el lloc de destí era més lluny els venien a buscar en camions i cotxes). Molt d'hora al matí (encara era fosc), vàrem arribar a Bitem. Ens vam instal·lar en una casa buida; hi havia de viure gent de pessetes, perquè hi havia mobles molt bons, i un piano. Allà hi va haver un soldat que era de Torelló i es diu Llompart -encara és viu i viu a Vic- que es va posar malalt i el van portar a la cuina perquè el cuidéssim; el peixíem i li donàvem sopes amb un ou. De'n tant en tant venia el metge del batalló a veure'l. Com que era músic, al vespre ens tocava el piano, venien noies de Bitem i fèiem ball, era molt divertit! Vàrem passar tot el més de desembre i gairebé tot el gener. Hi van haver poques baixes. Teníem fruiters a la vora de les trinxeres, sobretot moltes taronges. Si un soldat n'anava a buscar i els contraris el veien, el mataven. A la nit des de la cuina, en Pau n'anava a buscar, i jo sempre en vaig menjar tantes com vaig voler.

Abans de marxar d'aquest lloc em van ordenar que havia de requisar un altre carro i un animal d'una casa de pagès d'allà a prop. El pagès va dir que, per no perdre-ho tot, ja vindria ell. Havíem d'anar a Benifallet. Vàrem marxar a la nit i ens van dir que no tinguéssim por de res, que allà no hi haurien pas tiros. Els soldats ja havien marxat abans que nosaltres i estaven situats a la muntanya del balneari de Cardó.

Tot el tros que vàrem fer de nit en dos carros va anar bé, però quan vàrem haver fet la muntanya i vàrem ser posats a la carretera nova, a la vora de l'Ebre a 3 o 4 kms de Benifallet i ja clarejava, els feixistes, que estaven situats a l'altra banda del riu en veure'ns, ens van començar a tirotejar molt fort. Els animals van caure a terra, morts. Al meu ajudant, fent un gest amb la mà enlairada, un tiro el va tocar del dit del mig i se li va emportar. Es deia Emilio González Ramos i era de l'Hospitalet, carrer de Barcelona n. 15. Estàvem acorralats! Érem víctimes del tiroteig dels de'n Franco, però per gran sort nostra al peu mateix de la carretera on ens trobàvem hi havia una alcantarilla. Hi vàrem passar tot el dia, i al que l'havien ferit, com que li sortia molta sang, li vam lligar la mà amb una corda ben estreta, i d'aquesta manera gotejava menys. El pagès també era amb nosaltres, i plorava perquè li havien mort l'euga. Des de dins de l'alcantarilla, un que era castellà i que es deia Gregorio Trapiana, s'esbavava cridant: ¡Hijos de puta!, i altres malnoms. Allà a mig matí un soldat dels nostres que s'havia adormit al bosc mentre anaven al balneari de Cardós, va arribar a l'alcantarilla; els feixistes es van posar a tirar-li tiros, tal com havien fet amb nosaltres. Ell, ben espantat i sense que es pensés res de tot això, es va penjar en una roda del carro. Els Nationals li deien: Si gritas tres veces Viva Franco no te mataremos. I ell cridava: ¡Viva Franco! Llavors, jo vaig sortir una mica de l'alcantarilla i li vaig dir: Ajeu-te, vine aquí amb nosaltres! I ho va fer. Tot el dia dins l'alcantarilla, sense menjar... Qualsevol sortís!!!

Quan em vaig casar a l'any 1941, vaig anar de viatge de nuvis a Barcelona i vaig anar a casa de l'Emilio González, però només hi havia la seva dona, que ens va dir que el tenia a França, exiliat. Suposo que deguera tornar.

Quan va ser fosc vàrem sortir a la carretera sense fer fressa, i vàrem anar fins a Benifallet a trobar el mando del batalló; -el pagès encara ens seguia- li vàrem explicar el que ens havia passat, que ens havien mort els animals i teníem els carros a la carretera carregats amb les coses de la cuina i material de guerra (bombes, etc). El comissari Daniel Vallverdú va dir: Torneu-hi a anar amb una colla de soldats, carregueu-ho tot a coll i porteu-ho cap aquí, al balneari. El pagès somicava que li paguessin l'euga, però ningú se'l va escoltar.

En arribar als carros per retirar el material vàrem sentir una xerra com si fós de moros, a sota la carretera. Vam veure una gent que marxava d'aquell lloc; havien atravesat l'Ebre en una barca. Vaig dir a tothom: Ajaguts a terra i que ningú digui res!. No vam pas inentar tirar cap bomba de mà, perquè ens haguessin descobert. Quan vam veure que els moros ja havien atravesat el riu, vam carregar-ho tot a coll i caminant vam arribar a la una de la nit al balneari. Potser no ens van sentir, però ja pot ser que sí que ens sentissin i s'escapessin, perquè els moros són molt covards; cridar sí que ho feien, molt! Però de covards, també ho han sigut sempre. De seguida vàrem anar per cuinar i tothom va poder menjar... tothom tenia molta gana, perquè ni ells hi nosaltres ho havíem pogut fer de'n tot el dia. Després, cap a dormir: com sempre, jo i els meus a dins, que hi havia com una quadra, i els soldats a fora.

.....

Al matí, després d'haver repartit l'esmorzar, llet i cafè, (si a algú li havia quedat pa del dia abans se'l podia menjar, i si no, a esperar que repartissin el xusco a l'hora de dinar. Era la única hora que repartíem pa, però els de la cuina sempre en teníem de més a més), doncs després del llet i cafè el comissari Vallverdú em va dir: Mercader, com que us han mort els animals, anem tu i jo a requisar-ne més. Vam seguir unes barraques tancades, però no hi havia cap bèstia... llavors vàrem veure un home que cavava i tallava herbes en un camp d'oliveres; tenia un matxo al costat ben estacat perquè no se li escapés o no se li emportessin. Ens hi vam acostar i li vàrem agafar. L'home plorava i deia: És la única cosa que tinc, i ara se le m'emporteu... deixèu-me'!! Però vam pujar tots dos a cavall del matxo, jo al davant, i ens el vam emportar cap al balneari de Cardó.

A la quadra on vam deixar al matxo hi vaig trobar un carro i guarniments, i a l'endemà al matí vam anar a recollir el menjar que ens duia un camion d'intendència. Allà només hi vam estar dos o tres dies.

Després vam anar a Cambrils, i els feixistes ens empaitaven a tiros, i l'aviació ens ametrallava. Jo portava el carro carregat de menjar: cigrons, arròs, sucre, bacallà, algun pot de carn congelada russa, pa i conyac; de vi no en teníem. Durant tot el camí, que va durar uns dos dies, no varem repartir menjar; només menjàvem nosaltres.

Tot això passava entre el 9 i el 10 de març de l'any 1939. Estavem ja a punt d'arribar a Cambrils, baixavem de la muntanya amb carro en Pau, jo, en Llopart i l'ajudant d'en Pau, en Gregorio Tripiana i cap més, perquè el meu ajudant que es deia Emilio Gonzalez Ramos, que era d'Hospitalet, del carrer Barcelona numero 15, l'havien ferit a Benifallet i l'evacuaren en algú hospital, precisament era el del dit ferit a l'alcantarilla. (Quan em vaig casar, el vaig anar a veure a Hospitalet però la seva dona va dir-me que ell l'havia escrit des de França i que no l'havia vist mai més).

Tornant en aquell viatge que anavem tres: en Llopart, en Pau i jo, ens havien manat que esperessim el batalló i els mandos havent passat Tarragona, però allà a les tres de la tarda vem veure que l'aviació bombardejava sobre Tarragona, éren els feixistes que ja hi entraven triomfants. Ens ho miravem tres o quatre quilòmetres lluny i també podien veure bé tres barcos de guerra que bombardejaven en canonades d'artilleria i ens deien:

- " uns ens empaiten per terra, els aires pel cel (l'aviació) i ara pel mar! No en quedarem cap de viu."

De Cambrils a Tarragona va desaparèixer en Llopart i havíem quedat en Pau i jo. Vem decidir estacar el matxo en un arbre, deixar el carro ple de menjar i amagar-nos on puguessim. Vem anar a un refugi molt llarg a la vora del mar, que estava ple de gent, tot paisants , cap soldat. Vells, dones i nens i ens vem quedar allà fins que es va fer fosc. Ja ens havíem atipat abans de deixar el carro i cada un a la motxilla hi portava: un bacallà, sucre, arròs, un pot de carn russa (ja era cuïta), cognac i pa i quatre o cinc xuscos.

Mentre érem al refugi vaig parlar amb una gent que vivien en una casa de pagès apròp d'allà i els vaig dir on tenia el carro, i que hi havia molt mejar. Al sortir a fora aquella gent ho van anar a buscar tot, contents i feliços, i ens van convidar a sopar i a dormir. Ens digueren "matarem dos conills i farem arròs" (fèia temps que no havíem menjat arròs!) però en Pau tenia molta pressa d'entregar-se als nacionals perquè tota la seva família era dels nacionals.

A la retirada de l'Aragó, com que ell entrava en quintes, els rojos se'l van emportar i ara ell es pensava que els nacionals li dirien:

- "ja t'en pots anar a casa teva".

Vem sortir del refugi per anar a la casa però ell va veure els feixistes i se'n hi va anar de dret i els va dir qui era i que s'entregava. Éren italians vestits de militar, però van entendre bé el que els hi deia i llavors els va dir que anavem dos i li van dir:

"- Vés a buscar el teu company " i quan van saber que jo era el cabo de la cuina van fer-me moltes preguntes: d'on veníem, si teníem gaire armament però molt educats, això sí.

Ja era fosc, ens van convidar a menjar però no en vam volguer, no me'n fiava i vam passar la nit a la vora del mar amb ells, jo dormia al costat d'un cabo italià i en Pau al costat d'un altre. L'endemà al matí quan clarejava, ja van arribar els mandos i vinga a fer-nos preguntes en castellà. Jo portava uns guants lligats al cinturó. En va venir un amb un cavall, va saltar del cavall i sense dir-me res amb una estirada, s'en portà els meus guants. Després va anar amb un altre que també era presoner (n'anaven arribant que venien de les muntanyes) i portava unes sabates noves. Les hi va fer treure i li va ordenar que es posés les seves que éren velles. Van venir camions i ens van carregar fins a Tarragona. Ens tancaren a la catedral, gairebé no hi quebiem de tants que n'érem. Tots rojos, presoners. Ens hi van tenir tancats cinc dies sense donar-nos res per menjar, només un dia pa (poc) i sardina de llauna. En Pau i jo no vam passar gana perquè portavem a les motxilles el menjar que us he explicat abans (un bacallà, arròs que el feiem amb el pot de carn russa i cognac que el posavem al pa amb sucre.)

Mai no havia menjat tant de pa sucat amb cognac i sucre com en aquells dies. Ens instal·larem a dalt del campanar tan sols com podíem perquè els altres no ens veiessin el menjar, doncs no sabíem pas els dies que ens tindrien tancats allà dins. Amb unes fustes feiem foc i teníem aigua en un dipòsit per això podíem fer arròs. Per vàter hi havia com uns bidons oberts i tots anavem allà

perquè no podiem sortir al carrer. Tenien sempre guàrdia, els soldats d'en Franco que ens vigilaven, no teniem pas ganes de fer cap broma, estavem molt tristos, doncs cap de nosaltres sabia tot allò com s'acabaria.

Al cap de cinc dies ens vingueren a buscar amb camions, hi havia soldats d'ells amb fusill que vigilaven que no s'escapés ningú. Però no es va escapar ningú perquè tots teniem molta por.

Ens van portar a l'estació de Lleida perquè era l'estació més propera que es podia agafar el tren, les altres estacions els rojos les havien fet malbé (punts ensorrats i tot xafat).

A Lleida a l'estació un amic d'en Pau, un home gran, el va veure i es va posar a cridar:

- "Pau Santallusia, ".

En Pau el va conèixer amb la veu i ell va venir tot seguit allà. Ens va demanar què feiem i li vam dir:

- "no sabem on ens porten"

I ell va dir-nos que ho explicaria a casa seva, als seus pares i també ens va donar diners.

17 de gener del 1939

Baixarem dels camions i vem pujar en un tren molt llarg de vagons de portar bestiar fins a Saragossa. Allà vem saltar i ens donaren pa i sardina de llauna. Era al matí. Tornarem a pujar al tren i fins a Vitòria. Anavem tan ataxonats que drets a penes hi quebiem i quan volíem dormir ho havíem de fer per turnos. Saltarem a Vitòria per anar al vàter i tornar a pujar, tot seguit sense poder menjar res. Després vem tornar a parar a Miranda de Ebro. Del nom del poble de Miranda de Ebro n'havíem sentit a parlar a la guerra: deien que allà en mataven molts. Com que en Pau i jo portavem aquells diners que ens va donar el seu amic vem poder comprar xorisso i pa . Dels altres ningú en portava ni menjava. Tornarem a pujar al tren fins a Burgos, era al mig del dia . El viatge al tren se'ns feia llarguíssim. A més no sabíem si quan arribariem al lloc on ens portaven ens matarien. No sabem quants dies vem anar amb tren perquè anava molt a poc a poc. Per orinar ho feiem quan anava el tren des de dalt és clar.

Arribem a Burgos. Saltem a l'estació i vigilats vam poder donar un volt fins a la plaça per grups i un home que duia una boina vermella (éren els del Requeté d'en Franco) va cridar pel carrer quan passavem:

- " ¡ A estos catalanes habría que cortarles el cuello a todos!". I un coronel que venia amb nosaltres li va contestar:

- " ¡ Vete a tu casa que aquí a lo mejor hay gente más buena que tu!"
L'home no va tornar contesta , als oficials els tenien por. A Burgos formats tots com xais, ens donaren menjar. Poc. A cada estació on ens paravem hi havia dones que cridaven els noms dels seus fills per si hi éren entre nosaltres però gairebé érem tots catalans.

Tornarem a pujar al tren fins a l'estació de Burgo de Osma. Aquest nom de poble no l'haviem sentit dir mai abans. Saltarem del tren i ens van dir on érem i que els seguíssim tots a peu i sempre vigilats, és clar. Era el migdia, feia fred, estavem a primers de febrer i ens portaren a un camp de concentració, un antic seminari amb un pati interior molt gran. Com que vem arribar tanta gent (catalans, valencians, aragonesos i de Madrid) no sé si quan arribarem ja hi havia gent o bé si va quedar ple de cop. No ens van donar cap explicació de res . Per menjar un cutxaron de caldo per cada dos, en un plat. Tot el mes de febrer el vem passar allà. Dormiem en unes sales grans amb mosaic i de dos en dos. La manta de l'un al terra perquè no fós tan fret, i l'altra al damunt per abrigar-nos. Dormiem en Pau i jo. Per menjar un panet petit per tot el dia que en una caixalada te l'acabaves no te'n donaven més, i quatre ciurons amb una mica d'aigua o llenties, però això sí: sempre un cutxaron per dos, tant pel dinar com pel sopar.

Al matí aigua amb cafè que no valia res. De llet mai! PEr anar a fer les feines com que no hi havia vàters, van obrir una sanja al pati i tots havíem d'anar allà. Quan era ple hi tiravem terra a sobre i després n'obriem una altra. Els que ens feien guàrdia sí que en tenien de vàters i dutxes i es rellevaven cada dues hores. Nosaltres allà no ens podiem canviar mai de roba, no hi havia aigua, tan sols ens donàven un plat d'aigua per beure al dia. Anavem carregats de pois i molt bruts tots però a les nits sí que dormiem, ja hi estavem acostumats.

A l'arribar de seguida ens van fer venir capellans a confessar-nos i els que deien alguna cosa que ells es podien agafar sobretot si deien que havien estat milicians, l'endemà venien els civils, els cridaven pel nom, sel's emportaven i ja no els veiem més. Tot en un plegat algú que ho veia per la finestra deia :

- Vénen els civils

I tothom ja tremolava. En el nostre grup n'hi havia un de Torelló, un de Vic (en Llopart) , uns aragonesos que coneixiem , un d'ells es deia Cecilio Sanmartin Ibar. Aquest quan va tornar de confessar va dir:

- ¡ La madre que los parió!
de tantes preguntes que li va fer el capellà.

Al matí deien missa al pati i havíem d'anar-hi tots formats i si n'hi havia algú que no creia del tot el pegaven fort amb un garrot a davant nostre. Durant el dia no feiem res; a vegades algú explicava xistes i els altres reien. De cançons no s'en cantaven allà. Hi havia uns dipòsits d'aigua al pati que era bona per beure però no podíem anar-hi, solsament quan ells volien: una vegada al dia, i algú que va provar d'anar-hi el pegaven amb el garrot. Estavem esclaus!

Després de la missa del matí ens feien cantar Cara al Sol i pujaven la bandera. També ens feien cantar Legionarios i també Por Dios por la Patria i el Rey. Les cançons estaven escrites en uns cartells grossos en cada sala on estaven i tots nosaltres ens les havíem d'aprendre de memòria, perquè si tot d'una un oficial s'acostava a tu i et deia:

-Tu. Canta cara al Sol.

Si no te la sabies tota ja et pegava allà mateix.

A mi no em pegaren mai perquè de seguit me les vaig aprendre totes tres, encara ara me'n recordo!

Als vespres si ho demanavem ens deixaven fer comèdia: n'hi havia que en sabien i ens feien riure. Un capità d'ells de la guàrdia civil ho venia a veure i també reia, però els que estaven de guàrdia estaven quiets i serios. Després baixaven la bandera i també cantavem Cara al Sol.

Els primers dies de ser allà ens varen dir que si l'ajuntament del nostre poble enviava un aval a favor d'algún podriem sortir d'allà dindre i anar a casa. Abans no en va arribar algún va trigar molts dies i el que li tovaca saltava d'alegria com un boig.

Vaig escriure el meu germà Esteve que estava de mosso a la Catutxa de Granollers diguent-li que anés a les Casasses i que li fessin un aval però l'amo li va dir que no sabia de què es tractava i no li va voler fer. El meu germà em va escriure dient que allò no podia ser.

El Capità de guàrdia civil que es deia Cristobal Pacheco Carrasco (i que jo hi estava bé perquè havíem estat junts amb els rojos a Fuentes d'Ebro on s'havia passat als nacionals i jo l'havia atipat moltes vegades) em va dir:

-Que és estrany que no t'hagin enviat cap aval

I li vaig contestar que l'amo no sabia de què anava i no l'havia volgut fer. Llavors ell em va dir:

-Diga'm on treballaves .

Li vaig dir :

-Al carrer de Sant Pau de Vic (Que era la casa d'un germà de l'amo de les Casasses que era més intel·ligent que ell i que avui encara és viu: té 95 anys.)

El capità va dir a l'ajuntament de Vic que fessin anar un municipal a aquella adreça per enterar-sesi jo estava o havia estat embolicat amb res. En Ramon li va dir que era molt bon noi i que només havia pensat en el treball. El municipal ho va escriure i ho va portar a l'ajuntament i ho van telefonar al capità i llavors el capità va fer-me un aval i em va dir:

-Ya sabia que eras un hombre pero ahora lo sé del cierto.

Però tot això es va allargar fins a mig març.

Els pares d'en Pau el van venir a veure quan feia quatre o cinc dies que estavem allà i es pensaven que com que ells éren nacionals se'l podrien emportar però no duien cap aval de l'ajuntament del seu poble i no va poder ser. Que en Pau era allà els hi va dir aquell amic seu que vam trobar a l'estació de Lleida.

Ens van donar diners, van dir que éren per tots dos i en Pau i jo els vam entregar els diners que ens havien pagat els rojos: 10 pessetes cada dia, tres centes al mes, que era el que cobravem encara que llavors ja fóssin dolents.

Al cap de trenta quatre anys que ens vam tornar a trobar per primera vegada després de la guerra , la mare d'en Pau va tornar-me els meus diners que encara guardava i que jo també els guarda.

Dels diners que ens donaren els pares d'en Pau i del fil que teníem (rodets i madeixes que havíem agafat d'unes botigues de Tortosa abandonades i que portavem a les motxilles en tinguérem sort en Pau i jo)

Hi havia unes dones del Burgo de Osma que assegudes en cadires cosien al carrer sota la nostra finestra. Els hi tiravem amb paper diners i fil de cosir amb un escrit demanant pa o tonyina i xocolata amb el nom nostre i el número de barracó, llavors elles anaven a la porteria i ho entregaven al porter i ell ens ho donava. Així de menjar vam menjar sempre.

A mig març els que els semblava que no havien fet res ens traguéren del seminari i ens van portar a les escoles, nosaltres dos també. Allà hi estava més bé. Hi havia lavabos i vàters , teníem més esbarjo i més tranquil·litat. Al cap de pocs dies d'estar allà va arribar l'aval d'en Pau, venia de l'ajuntament d'Algèri i ell va poder marxar per fi de casa seva. El vaig trobar a faltar molt. Jo m'hi vaig haver d'estar encara fins el 22 de maig de 1938 però el capità Cristobal Pacheco em va donar permís per poder sortir al carrer. Anava a comprar menjar i al riu a rentar-me. Érem tres o quatre que teníem permís per sortir. La roba me la rentava una dona del poble (la Nita la meva cunyada i l'Eudald el meu germà ja m'havien enviat diners dels que jo tenia) però de pois encara en duia, encara que no tants...

El dia 22 el capità em va dir:

-Te he concedido permiso.

i també va donar-me una carta i va dir-me que a l'arribar a Vic l'entregués al capità de la guàrdia civil de Vic.

De bon matí vaig agafar el tren juntament amb un altre jove que era d'una casa de pagès: la Berneda de Vilanova de Sau.

A Sarragossa vam haver de canviar de tren. Per aquells ponts hi havia dones que venien "bocadillos" i així com vaig poder en vaig agafar un, doncs no tenia diners. Se m'havien acabat. Després de viatjar de Saragossa fins a Barcelona, allà vaig agafar el tren cap a Vic.

A l'arribar a Vic el primer que vaig fer va ser anar a veure en Ramon de les Casasses, al carrer de Sant Pau i donar-li moltes gràcies pel favor que m'havia fet. Després vaig anar a veure el capità de la guàrdia civil a portar-li la carta tal com m'havien dit. Em va dir que segurament no hi hauria pas de tornar més. Va fer-me un escrit per entregar a l'ajuntament de Sant Hipòlit i al jefe de Falange. Ho vaig fer i el de Falange va dir-me:

-Qui hi tenies tu allà, que hagis vingut amb aquests documents com si fossis un ex combatents? No eres roig?

Vaig contestar que sí però no s'en sabien avenir. Molts dels que anaven arribant encara que haguessin rebut un aval, cada setmana s'havien de presentar a la guàrdia civil de Manlleu a reconeixement; jo no hi vaig haver d'anar mai.

Em vaig empadronar aquí a Sant Hipòlit perquè ho era a Ripoll on vivia el meu germà gran "l'hereu" i em vaig posar a treballar segant camps de blat, feia colles de segadors i més tard a la Coromina.

Mai més ningú va parlar-me de res. El capità Cristobal Pacheco va venir a veure al cap de quinze o setze anys a Sant Hipòlit i vaig estar molt content.

PS.

No vaig estar mai malalt, gràcies a Déu i tampoc vaig aprimar-me de pes: sempre feia 63 Kg.

Per rentar-me durant la guerra ho vaig fer sempre al riu i fins i tot tenia pasta de dents però això tan sols els que estavem "enxufats". Els que estaven a primera línia mai es van poder rentar, sempre ficats dins les trinxeres nit i dia, plens de pois i merda. Encara no puc entendre com ho van poder resistir.

En les cartes que escrivíem sempre posavem que estavem bé de salut, que tot era normal i que no passava mai res (perquè no es podia explicar la veritat).

Abans de la guerra a les botigues hi havia de tot, no havíem estalviat mai el menjar; teatre i cine també n'hi havia. Durant la guerra vaig escriure un parell de cartes a la meva esposa la Ramona, encara que no hi festejava pas però ens coneixíem del carrer del Mayol i també un parell de cartes a una nòvia que havia tingut i que ja hi havia renyit. Elles també em varen escriure alguna carta. També vaig escriure als meus germans: l'Eudald, l'Esteve i en Jaume que com que éren més grans encara no els havia tocat marxar. També vaig escriure en Pep. En Pere que era més jove que jo no, perquè no sabia on era. Les cartes les recollien i les censuraven.

Recordo que el dia abans de marxar a la guerra al cafè de can Ballaca de Sant Hipòlit estavem reunits uns quants que parlavem que marxaríem junts l'endemà al matí amb l'autocar d'en Corretja i ells deien:

-Cap a matar feixistes!

Però l'endemà al matí em vaig quedar sol i no els vaig veure mai enlloc. Després d'acabada la guerra els vaig demanar:

-On heu estat?

i em van contestar:

-Estas molt de collons tu.

Després vaig sapiguer que s'havien amagat. En Pere Vilarrasa (en Clotet) i en Pere Llosada (en Ferran) n'éren dos d'ells.

CANÇÓ

Un dia tràgic la gent més innoble
D'aquesta terra, desfeien la pau
El vell feixisme drassat quantra el poble
volia fer-lo per sempre un esclau

Vinga la guerra ferotge sens treva
Al nord, al centre al sud i al llevant!
I arreu d'Espanya s'alça la gran lleva
Dels voluntaris que lluiten cantant.

Endavant amb furia i disciplina
Enfonsarem la vida al criminal feixisme
l'exèrcit popular
Endavant!

Però nosaltres a més de la glòria
Volem la força que dón la unitat
Per un total immediata victòria
Com un sol home, marxem al combat.

Passa la tropa i el poble l'aclama
Rengles de ferros, fusills rodolant
I arreu d'Espanya s'alça la gran lleva
Dels voluntaris que lluiten cantant
Endavant!

Amb fúria i disciplina
Enfonsarem la vida al criminal feixisme
L'Exèrcit popular
Endavant!

CANÇÓ

En pié leones de la cuarta.
En pié el primer batallón
Vamos a libertar el facio
Los hermanos de Aragón

Somos el ejército del pueblo
Puebletarios con valor
Libertaremos nuestro sueño
Del fascismo invasor.

Y agrupémonos todos
Y a la lucha final
El género humano
Es la Internacional
¡RATAPLAM!